

УДК 785.11.071.1Яковчук:94(477)

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2022-35-2-4>*Анна Юрївна Бондаренко*

ORCID: 0000-0002-5869-2711

*аспірантка кафедри музикознавства та музичної освіти
факультету музичного мистецтва і хореографії
Київського університету імені Бориса Грінченка
anna.bondarenko.piano@gmail.com*

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У ДЗЕРКАЛІ СИМФОНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ЯКОВЧУКА

Мета статті – розкрити особливості втілення теми історії України у симфонічній творчості Олександра Яковчука. *Методологія дослідження* ґрунтується на системному підході, охоплюючи історико-культурологічний, системно-аналітичний та жанрово-стильовий ракурси. Використано низку загальнонаукових (історичний, історико-культурний, хронологічний, біографічний) та спеціальних (жанрово-стилістичний, метод цілісного аналізу, семантичний) методів. *Наукова новизна* полягає у розгляді симфонічної творчості композитора з погляду вияву теми історії України та у розкритті особливостей її утілення в обраних творах. *Висновки*. Простежено етапи симфонічної творчості О. Яковчука в контексті розвитку українського симфонізму 1970–2010-х років. Виокремлено програмні твори, присвячені темі історії України (симфонічна поема «Золоті ворота», симфонії: Перша «Біоритми Чорнобиля», Третя «Відгомін дитинства», Четверта «Тридцять третій», Сьома «Майдан», Восьма «Нескорені»). Визначено примат програмності в означених творах. Відзначено увагу митця до найтрагічніших подій українського минулого та сьогодення (оборона Києва від монголо-татарської орди, Голодомор, Друга світова війна, Чорнобильська трагедія, Революція Гідності, російська агресія на Донбасі). Виявлено драматичний тип симфонізму в драматургії розглянутих творів, відповідно до змісту програмності. Охарактеризовано новаторські ознаки концепції симфонічного циклу (усі симфонії, крім Третьої, мають нетипову кількість частин) та виконавського складу (поєднання оркестрового та вокально-хорового звучання у Третій та Четвертій симфоніях, пієтет духових у Восьмій). Розкрито особливості симфонічного стилю у розглянутих творах (розвинена лейтмотивна система, значна роль духової групи, інструментальних соло, пошук незвичайних тембрових поєднань та нових тембрів).

Ключові слова: українська культура, історія України, програмна музика, симфонічна творчість, композитор Олександр Яковчук.

Bondarenko Anna Yuriivna, Postraduate Student at the Department of Musicology and Music Education, Faculty of Musical Art and Choreography of the Borys Grinchenko Kyiv University

The history of Ukraine in the mirror of Oleksandr Yakovchuk's symphonic works

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the embodiment of the theme of the history of Ukraine in the symphonic works of Oleksandr Yakovchuk. The research methodology is based on a systematic approach, covering historical and cultural studies, systemic and analytical, and genre and style perspectives. A number of general scientific (historical, cultural, chronological, biographical) and special (genre-stylistic, holistic analysis, semantic) methods were used. The scientific novelty lies in the consideration of the composer's symphonic work in terms of the manifestation of the theme of the history of Ukraine and in the disclosure of the peculiarities of its embodiment in the selected works. Conclusions. The stages of O. Yakovchuk's symphonic creativity have been traced in the context of the development of Ukrainian symphonism in the 1970s – 2010s. The program compositions dedicated to the history of Ukraine (symphonic poem "Golden Gate", symphonies: The First "Biorhythms of Chornobyl", the Third "Echo of Childhood", the Fourth "Thirty-third", the Seventh "Maidan", the Eighth "Unconquered"). The primacy of programmatic in these works is determined. The author emphasizes the artist's attention to the most tragic events of Ukraine's past and present (the defense of Kyiv from the Mongol-Tatar horde, the Holodomor, World War II, the Chornobyl tragedy, the Revolution of Dignity, Russian aggression in Donbas). The dramatic type of symphonism in the drama of the works under consideration is revealed, in accordance with the content of the program. The innovative features of the concept of the symphonic cycle (all symphonies, except the Third, have an atypical number of movements) and the performing cast (a combination of orchestral and vocal-choral sound in the Third and Fourth symphonies, the pietism of the winds in the Eighth) are characterized. The features of the symphonic style in the considered works are revealed (developed leitmotif system, significant role of the brass group, instrumental solos, search for unusual timbre combinations and new timbres).

Key words: *Ukrainian culture, history of Ukraine, program music, symphonic creativity, composer Oleksandr Yakovchuk.*

Актуальність теми. Дослідження творчості українських композиторів останньої третини ХХ – початку ХХІ століття належить до пріоритетних завдань вітчизняного музикознавства. Останнім часом найбільш активно вивчався доробок корифеїв національної музики, так званих, «шістдесятників»: Л. Дичко, В. Губаренка, І. Карабиця, В. Сильвестрова, Є. Станковича. Значно менше уваги приділено творчості митців наступного покоління, зокрема й О. Яковчука, яка

вирізняється багатством жанрів та художніх ідей¹. Як слушно зауважив композитор В. Камінський, «у музиці не існує жанру, яким би не володів Яковчук» [7, с. 12]. Серед небагатьох наукових праць, присвячених доробку композитора, виділяється дисертація Н. Яковчук, в якій розглянуто жанрово-стильові особливості його камерно-інструментальних ансамблів [9]. У низці статей О. Кушнірук проаналізовано фольклорні джерела стилю О. Яковчука [2], хорові обробки народних пісень [6] та симфонічні твори як у ракурсі стильової динаміки [5], так і окремішньо: поема «Золоті ворота», Перша та П'ята симфонії [3], Третя та Четверта симфонії [4]. При цьому, тематичний аспект симфонічної творчості митця ще не отримав вичерпного висвітлення, що, таким чином, актуалізує означену проблему.

Мета статті – розкрити особливості втілення теми історії України у симфонічній творчості О. Яковчука.

Наукова новизна полягає у розгляді симфонічної творчості композитора з погляду вияву теми історії України та у розкритті особливостей її утілення в обраних творах.

Виклад основного матеріалу. Початок композиторського шляху О. Яковчука (нар. 1952) припадає на рубіж 1970–1980-х років. У цей час, позначений певним послабленням радянської ідеологічної системи, в музичній культурі зміцнюються волелюбні ідеї «шістдесятництва», активізуючи пошук нових світоглядних орієнтирів, увиразнення плюралістичних поглядів, урізноманітнення естетичних та жанрово-стильових принципів творчості. У творчості композиторів простежуються майже всі відомі стильові напрямки та сталі жанри, які зазнають авторського перетворення, типовим стає інтерес до нових тембових поєднань, інструментальних складів та технічних засобів.

У суголосі з художніми тенденціями епохи сформувався симфонічний стиль О. Яковчука, який вирізняється глибиною та масштабністю задуму, драматичним психологізмом, патріотичним образно-емоційним змістом, вільним трактуванням оркестрових жанрів та технологічною майстерністю письма.

¹ О. Яковчук – автор восьми симфоній, двох симфонічних поем, опери, балету, десяти інструментальних концертів, двох ораторій, сімох струнних квартетів, близько 400 обробок українських народних пісень, великого числа камерно-інструментальних творів, кантат, опусів духовного змісту, фортепіанних композицій.

На сьогодні солідний доробок митця у цьому жанрі налічує вісім симфоній та дві симфонічні поеми, що вказує на піетет симфонізму в його творчості як визначальної категорії художнього мислення. Ця особливість дає підстави для проведення паралелі між симфонічним доробком О. Яковчука та корифеями цього жанру в історії музичного мистецтва: Л. Бетховена, Ф. Шуберта, А. Брукнера, Г. Малера. Осягаючи сорокарічну ретроспективу симфонічних полотен композитора, помітна магістральна образно-смілова лінія, що їх об'єднує, – бурхлива і драматична історія України, осмислена крізь призму особистісного авторського сприйняття: від героїчної оборони Золотих воріт часів Київської Русі (симфонічна поема «Золоті ворота») до буремних подій ХХІ століття: Революції Гідності (Симфонія № 7 «Майдан») та російської агресії на Донбасі (Симфонія № 8 «Нескорені»).

Поему «Золоті ворота» (1982) вважають своєрідним прологом до всієї симфонічної творчості О. Яковчука. Твір приурочений 1500-річному ювілею Києва, до якого було реконструйовано Золоті ворота – символ оборони давньої Русі часів князя Ярослава Мудрого. Поема стала одним із музичних ушанувань Києва поряд з іншими знаковими творами видатних композиторів, написаними в цей період: балетом «Ольга» Є. Станковича, ораторією «І нарекоши ім'я Київ» Л. Дичко, оперою-ораторією «Київські фрески» І. Карабиця, симфонічною сюїтою «З глибини віків» А. Білошицького.

Музика твору О. Яковчука змальовує величний образ Золотих воріт та їх незламних захисників, які чинили потужний спротив ординській навалі. Орієнтована на традицію жанру, симфонічна поема поєднує ознаки драматичної та епічної драматургії, які взаємодіють у хронотопі сонатної форми з розробкою конфліктного типу та дзеркальною репризою. Головна тема має героїко-патріотичний характер, уособлюючи образ мужніх оборонців Києва. Звучання побічної партії передає стан тривожного очікування битви, криваві події якої розгортаються у розробці, де «з максимальною можливістю використано всі засоби художньої палітри, внаслідок чого епічна концепція втілюється у драматичних і трагічних колізіях» [1, с. 33]. Ключову роль у драматургії поеми відіграє лейт-образ Золотих воріт, що наскрізною лінією проходить від вступу до останніх акордів. На тематизмі цього лейтмотиву композитор, майстерно оперуючи тембровими барвами,

будує різні образні сфери твору: архаїчну (вступ), героїчну (експозиція, реприза), духовну (початок репризи). Фінальне проведення лейтмотиву в апофеозному звучанні мідних духових утверджує непереможність українського духу.

У другій половині 1980-х років вітер епохи «перебудови» приніс українському суспільству довгоочікуване відчуття карколомних змін, пов'язаних із критикою ідеологічної доктрини радянського минулого та переосмисленням загальнолюдських цінностей. В атмосфері образно-емоційного оновлення розвивається й музична творчість, виявляючи нестандартні форми художнього мислення. Зокрема, якісних перетворень зазнає актуальний у той час жанр симфонії, трактування якого набуває тотальної індивідуалізації, коли «кожна нова талановита симфонія постає як жанро-утворювальне явище: на рівні жанру, драматургії, типології» [1, с. 161]. Йдеться про такі різновиди цього жанру, як симфонія-епопея (І. Карабиць, Є. Станкович), симфонія-медитація (В. Сильвестров, Є. Станкович), симфонія-памфлет (Б. Буєвський), симфонія-бурлеск (Л. Колодуб), які органічно ввійшли в українську художню практику кінця ХХ століття.

У річищі жанрового оновлення написана й Перша симфонія О. Яковчука «Біоритми Чорнобиля» (1986). Цей твір – миттєвий відгук автора на страшну атомну аварію в українському містечку Чорнобилі, що сколихнула весь світ небезпекою масштабного радіоактивного зараження. Подібно до багатьох вітчизняних митців (письменників І. Драча, Б. Олійника, Є. Гуцала, композиторів Є. Станковича, І. Карабиця та ін.), які присвятили чорнобильській темі свої твори, О. Яковчук виразив у Першій симфонії глибокий біль від усвідомлення непоправного лиха на рідній землі, і водночас, страх та розгубленість людини перед викликами глобальної катастрофи.

Для втілення цього емоційного стану автор поєднав засоби драматичного та лірико-медитативного симфонізму, вибудовуючи драматургію у межах нетипового для жанру двочасинного циклу. Прозоре оркестрування, часте використання інструментальних соло змальовують в уявленні картину вимерлої землі, на якій людина відчувається самотньою та беззахисною. Особливої виразності досяг композитор, використовуючи сонорний ефект (поєднання чистої та збільшеної кварт у віолончелей та контрабасів), пов'язаний з імітацією гудіння дротів ліній високовольтних передач. Ключову роль

у симфонії відіграють три теми: «долі», «патріотизму» та «тема техногенної катастрофи», які протягом драматургічного розвитку тісно взаємодіють та істотно змінюються.

Філософськими роздумами про долю Батьківщини сповнені й наступні симфонічні опуси О. Яковчука, присвячені трагічним сторінкам української історії. І в кожному випадку митець обирає інакший формат художнього вислову, демонструючи надзвичайну гнучкість жанру в умовах тотального синтезу музичного мислення епохи постмодерну. Так, у Третій та Четвертій симфоніях він поєднує засоби симфонізму з розвинутим хоровим письмом кантатно-ораторіального типу.

Третя симфонія «Відгомін дитинства» (1987), написана для мецо-сопрано, мішаного хору й симфонічного оркестру, овіяна спогадами про лихоліття Другої Світової війни крізь призму дитячого сприйняття. В основу твору покладено вірші поета Ю. Сердюка – дитини війни. Сюжетна лінія розгортається у межах типової для симфонії чотиричастинної форми, де кожна частина має програмну назву: «Війна» – «Дитячі сни» – «Ми – діти війни» – «Мати на День Перемоги». Драматургія циклу побудована на ідеї передчасного дорослішання та духовного зростання дитини в умовах війни: від передчуття лиха (I ч.), насування страху від жахів війни, що травмують дитячу свідомість (II ч.), через рішучий протест в душі дитини, загартованої війною та її готовність захищати Батьківщину (III ч.), до радості вистражданої перемоги (IV ч.). Роздуми автора про долі батьків і дітей, скалічених війною, втілює музика розгорнутого епілога симфонії.

Стильова специфіка твору розкривається в органічній взаємодії традиційних та новаторських ознак жанру. О. Кушнірук виділяє в цьому творі такі характерні ознаки симфонічного мислення: структуру чотиричастинного циклу, пріоритет сонатності, хвильовий розвиток драматургії, значну вагу коди, інтонаційні арки між частинами циклу. Серед інноваційних рис, на її думку, найбільш виразно виявляється жанровий синтез симфонії та кантати, прийоми стилізації у маршових характеристиках радянського та німецького образів, сонористична поліпластовість, що досягається одночасним звучанням контрастних музичних образів [4].

Інша масштабна трагедія українського народу, Голодомор, утілена в Четвертій симфонії-реквіємі «Тридцять третій» (1990). Твір був написаний ще в радянський період, коли

ця болюча тема замовчувалася, отже, композитор був першим, хто насмівся заявити про неї в музиці на повен голос. Поетичною основою симфонії обрано проникливу поезію В. Юхимовича, котрий пережив голодомор у ранньому дитинстві. Відповідно й завдання композитора полягало у пошуку оптимальних жанрово-стильових засобів, які б допомогли розкрити усі градації невимовного суму за мільйонами людських життів, жорстоко загублених сталінською тоталітарною системою.

Художній задум композитора успішно реалізувався завдяки унікальному жанровому синтезу, який проявився у поєднанні ознак симфонії з реквіємом. Так, О. Яковчук наділив цей твір характерними особливостями поминальної служби: звучанням хорового співу, шестичастинною будовою, траурним характером, використанням рядків молитви канонічної православної традиції. Щодо симфонізму мислення митця, то він проявився, передусім, у створенні розгалуженої лейтмотивної системи (теми молитви, стогону, долі, протесту), де кожен лейт-символ набуває динамічного розвитку, у використанні прийому стилізації, пов'язаного з відтворенням фальшиво-оптимістичної образності радянського життя, у зведенні тематичних зв'язків між частинами циклу. Ключову смислову арку, що пов'язує першу частину симфонії з фіналом, утворює проведення теми молитви «Господи, помилуй», яка сприймається як символ духовного очищення.

Композитор яскраво вираженого національно-патріотичного спрямування, О. Яковчук не залишається осторонь буремних подій сучасної історії України. Його Сьома та Восьма симфонії, замислені як диптих «Революція Гідності», стали музичним вшануванням героїв ХХІ століття, які віддавали та віддають життя за свободу і незалежність української держави. З погляду специфіки жанру обидві симфонії також демонструють ознаки оновлення, пов'язані зі зрушеннями у механізмі творчого процесу ХХІ століття, коли «ідея твору стала головною у визначенні таких параметрів, як його структура, склад інструментів, засоби музичної виразності тощо» [8, с. 250].

Концепція одночастинної Сьомої симфонії «Майдан» (2014) для симфонічного оркестру полягає у піднесенні ролі особистості у спільній справі, адже кожен учасник Революції Гідності своїми думками, почуттями, вчинками, енергетикою,

залишив виразний слід в історії. Індивідуалізація образів Майдану виявляється у кількох розгорнутих інструментальних соло (труба, альт, віолончель, англійський ріжок, най). Головна музична тема, що виникає із соло альта, поступово обростаючи тембровою масою усього оркестру, символізує ліричний образ української душі. Драматургічну роль у симфонії також відіграє тема фатуму, якою переривається вільний розвиток головної теми. Збірний образ ворогів Майдану (представників силових структур та найманців із соціально неблагополучного середовища) у середньому розділі зображений композитором у саркастичному характері, втілюючи їхній страх перед праведним гнівом обуреного народу. Фінальний епізод симфонії, побудований на матеріалі щемливих інтонацій тріо (англійський ріжок, труба з сурдиною та най), – своєрідна епітафія героям Небесної Сотні.

Восьма симфонія «Нескорені» (2016) присвячена живим та загиблим захисникам України перших років російської агресії: «кіборгам» Донецького аеропорту, героям Іловайська, Маріуполя та Дебальцевого. Особливість твору стосується не лише його тематики, пов'язаної з животрепетними подіями українського сьогодення, та концепції циклу (симфонія одночастинна, як і попередня), а й задуму виконавського складу: це перша в історії симфонія, призначена для великого духового оркестру. Потужне звучання духових виразно підсилює напруження кривавої битви, розгортання якої створюється засобами наскрізної драматургії хвильового типу. Сміслова кульмінація твору припадає на фінальну частину, що розпочинається з поминального дзвону за полеглими героями. Унікальність цієї звуко-імітації полягає у незвичайному тембровому рішенні: дзвони виготовлені з гільз артилерійських снарядів, привезених із зони Донецького аеропорту. Глибокого страждання сповнений наступний епізод симфонії – розлогий вокаліз мецо-сопрано на фоні оркестру, що символізує голос Неньки-України. Тема вокалізу інтенсивно розвивається, дедалі набуваючи гучності. Її кульмінаційне проведення звучить немов крик перестороги майбутнім поколінням: «Жахіття війни ніколи не повинно повторитися!».

Висновки. Аналіз симфонічних опусів О. Яковчука, присвячених темі історії України, дає змогу зробити такі узагальнення:

Усі розглянуті твори вирізняються програмністю, що має як узагальнений характер («Золоті ворота», Перша, Сьома, Восьма симфонії), так і конкретну літературну основу (Третя та Четверта симфонії).

У втіленні історичної тематики О. Яковчук обирає трагічні події українського минулого та сьогодення (оборона Києва від монголо-татарської орди, Голодомор, Друга світова війна, Чорнобильська трагедія, Революція Гідності, російська агресія на Донбасі).

Концепція драматургії досліджуваних творів базується переважно на драматичному типі симфонізму.

Кожна із симфоній є своєрідним жанровим зразком, виявляючи вільне трактування циклічності (усі симфонії, крім Третьої, мають нетипову кількість частин) та виконавського складу (поєднання оркестрового та вокально-хорового звучання у Третій та Четвертій симфоніях, пітет духових у Восьмій).

Характерними ознаками симфонічного стилю досліджуваних творів є розвинена лейтмотивна система, значна роль духової групи, увага до сольних епізодів, пошук незвичайних тембрових поєднань та нових тембрів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зинькевич Е. Динамика обновления: Украинская симфония на современном этапе в свете диалектики традиции и новаторства (1970-е – начало 80-х годов). Київ: Музична Україна, 1986. 183 с.
2. Кушнірук О.П. Джерелознавчі аспекти проблеми «композитор і фольклор» у творчості О. Яковчука. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. Вип. 35. С. 230–234.
3. Кушнірук О. Симфонізм Олександра Яковчука у віддзеркаленні раннього та пізнього періодів творчості. *Студії мистецтвознавчі*. Київ, 2017. Вип. 1. С. 7–16.
4. Кушнірук О.П. Симфонічний доробок О. Яковчука в постмодерному контексті української музичної культури. *Вісник ДАКККіМ*. Київ, 2013. Вип. 4. С. 156–160.
5. Кушнірук О. Симфонічний стиль Олександра Яковчука: динаміка становлення. *Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського*. 2020. Вип. 127. С. 27–38.
6. Кушнірук О.П. Хорова творчість Олександра Яковчука: жанрові та стильові параметри. *Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського*. 2019. Вип. 125. С. 65–76.
7. Чернова-Строй І. Музика нескорених. *Культура і життя*. 2018. № 19. 12 травня. С. 12–13.

8. Чібалашвілі А. Музика другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Концептуальність як ознака часу. *Мистецтвознавство України*. 2017. Вип. 17. С. 250–257.

9. Яковчук Н.Д. Камерно-інструментальні ансамблі О. Яковчука: жанрово-стильовий аспект : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2017. 16 с.

REFERENCES

1. Zinkevych, E. (1986). Dinamika obnoveniia: Ukrainaskaia simfoiia na sovremennom etape v svete dialektiki traditsii i novatorstva (1970-e – nachalo 80-h godov) [Dynamics of renewal: Ukrainian symphony at the modern stage in the light of dialectics of tradition and innovation (1970s – early 1980s)]. Kyiv: Muzychna Ukraina [In Russian].

2. Kushniruk, O.P. (2019). Dzhereloznavchi aspekty problemy “kompozytor i folklor” u tvorchosti O. Yakovchuka [Source study aspects of the “composer and folklore” problem in the works of O. Yakovchuk]. *Mystetstvoznavchi zapysky*. Kyiv, Vol. 35, 230–234 [In Ukrainian].

3. Kushniruk, O. (2017). Symfonizm O. Yakovchuka u viddzerkalenni rannoho ta piznoho periodiv tvorchosti [Oleksandr Yakovchuk’s symphonism in the reflection of early and late periods]. *Studii mystetstvoznavchi*. Kyiv, Vol. 1, 7–16 [In Ukrainian].

4. Kushniruk, O.P. (2013). Symfonicnyi dorobok O. Yakovchuka v postmodernomu konteksti ukraïnskoi muzychnoi kultury [O. Yakovchuk’s symphonic legacy in the postmodern context of Ukrainian music culture]. *Visnyk DAKKKiM*. Kyiv, Vol. 4, 156–160 [In Ukrainian].

5. Kushniruk, O. (2020). Symfonicnyi styl Oleksandra Yakovchuka: dynamika stanovlennia [Oleksandr Yakovchuk’s symphonic style: dynamics of formation]. *Naukovyi visnyk NMAU im. P.I. Chaikovskoho*. Vol. 127, 27–38 [In Ukrainian].

6. Kushniruk, O.P. (2019). Horova tvorchist Oleksandra Yakovchuka: zhanrovi ta stylovi parametry [Oleksandr Yakovchuk’s choral art: genre and style parameters]. *Naukovyi visnyk NMAU im. P.I. Chaikovskoho*. Vol. 125, 65–76 [In Ukrainian].

7. Chernova-Stroy, I. (2018). Muzyka neskorenyh [Music of the unconquered]. *Kultura i zhyttia*. № 19, May 12th, 12–13 [In Ukrainian].

8. Chibalashvili, A. (2017). Muzyka druhoi polovyny ХХ – pochatku ХХІ stolittia. Kontseptualnist yak oznaka chasu [Music of the second half of the twentieth and early twenty-first century. Conceptuality as a sign of the times]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy*. Vol. 17, 250–257 [In Ukrainian].

9. Yakovchuk, N.D. (2017). Kamerno-instrumentalni ansambli O. Yakovchuka: zhanrovo-stylovyi aspekt [O. Yakovchuk’s chamber and instrumental ensembles: genre and style aspect]: avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ [In Ukrainian].